ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

INFORMATION CULTURE AS A FACTOR OF POSITIVE IMAGE OF A CIVIL SERVANT

УДК 351:004.5
DOI https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2020.20.14

Каламан О.Б.
к. екон. наук,
доцент кафедри менеджменту і логістики
Одеська національна академія харчових технологій

Пурцхванідзе О.В.
к. філос. наук,
доцент кафедри менеджменту і логістики
Одеська національна академія харчових технологій

У статті розглянуто проблему інформаційної культури як фактору формування позитивного іміджу державного службовця в умовах потужного розвитку сучасних інформаційних технологій. Проаналізовано науковий доробок вітчизняних учених. Велику увагу приділено проблемі формування інформаційної культури, її сутності й реалізації через інформаційні компетенції державного службовця, який як суб'єкт управлінської діяльності в публічній сфері виконує свою діяльність згідно із законодавством публічно, фахово й неупереджено. Показано, що інформаційна культура не вичерпується вмінням використовувати новітні інформаційні технології та насамперед такі технічні засоби комунікації, як гаджети, комп'ютери й, відповідно, мережу Інтернет для ефективної роботи з отримання, зберігання та передачі інформації. Вона передбачає і вміння комунікувати, спілкуватися як по вертикалі, так і по горизонталі взаємодії з оточенням, оскільки тільки за умов наявності вміння комунікувати державний службовець створює свій власний імідж. Водночас у статті показано, що в умовах потужного розвитку інформаційних технологій відбувається процес поглинання комунікативного простору новою реальністю, навіть трансформації цієї реальності в онтологічно вкорінене буття. Ця реальність – реальність медіа – претендує на всеохватне поглинання та розчинення людського буття, перетворення людини на додаток до цієї реальності. Доведено, що означений процес несе загрози щодо формування позитивного іміджу державного службовця. Небажаним наслідком цього може стати перетворення державного службовця на особу, яка втратила свою суб'єктність і демонструє певну усередненість. Тому загрози, перед лицем яких постає сучасна людина взагалі й державні службовці зокрема, передбачають уважне ставлення до формування інформаційної культури в публічній владі й насамперед глибоке розуміння та усвідомлення процесів і ситуації, які ми спостерігаємо в суспільстві в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій.

Ключові слова: *інформаційна культура, імідж, державний службовець, реальність медіа.*

The article deals with the problem of information culture as a factor that forms a positive image of a civil servant under the conditions of well-developed modern information technologies. The scientific achievements of Ukrainian scientists are analyzed. Much attention is paid to the problem of formation of information culture, its essence, the problem of implementing the information competencies of a civil servant. The article demonstrates that a civil servant performs his professional activities according to the law publicly, professionally and impartially. The information culture is not limited to the ability to use the latest information technologies and technical means of communication, such as gadgets, computers and the Internet, to work effectively to receive, store and transmit information. It also involves the ability to communicate, to communicate both vertically and horizontally interaction with the environment. Only by the ability to communicate, a civil servant creates his own image. The article shows that under the conditions of powerful development of information technologies a new reality absorbs communicative space. Moreover, this reality further transforms into an ontologically rooted being. This reality – the reality of the media claims to be the comprehensive absorption and dissolution of human existence, the transformation of man in addition to this reality. It is proved that the mentioned process creates threats to the formation of a positive image of a civil servant. An undesirable consequence of this may be the transformation of a civil servant into a person who has lost his or her identity and shows a certain averaging. Therefore, the threats facing modern man in general and civil servants in particular, imply a careful attitude to the formation of information culture in public power, deep understanding and awareness of the processes and situations that we observe in society in the context of intensive development of information technology.

Key words: *information culture, image, civil servant, media reality.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблеми, які нині постали у сфері публічного управління, повинні розв'язуватись як на теоретичному, так і практичному рівнях. Теоретичне осмислення та усвідомлення останніх із необхідністю приводить до застосування набутих знань на практиці. А це своєю чергою стає запорукою позитивних змін і трансформацій усіх суб'єктів управління та, відповідно, умовою подальшого розвитку державності України. Державний службовець як суб'єкт управлінської діяльності згідно із законодавством є особою, яка здійснює свою діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави: публічно, фахово й політично неупереджено. Сучасний державний службовець, який не демонструє певного рівня інформаційної культури, не може вважатися фахівцем своєї справи й, відповідно, не може претендувати на позитивний імідж. Зумовлено це насамперед потужним розвитком інформаційних технологій, їх застосуванням на всіх рівнях суспільної практики, а також поступовим поглинанням безпосередньої суспільної комунікації віртуальним простором – новою реальністю, яка і є результатом засто-

сування новітніх інформаційних технологій. До того ж розширення комунікативного простору вимагає зміни самих учасників комунікації. Тому вторгнення віртуальної реальності в життя сучасної людини спрямовує на пошук нових підходів до проблем комунікації в управлінській діяльності. Також стимулює пошук нових підходів щодо компетенцій державних управлінців, а саме суттєвої трансформації в останніх їхньої інформаційної культури. Це зумовлено тим, що професійна й інформаційна культура формують імідж державного службовця, який можна визначити як «<…> динамічний, активно-пасивний символічний конструкт, який є відбиттям образу інституту державної служби» [1, с. 42].

Актуальність дослідження визначається і тим, що імідж як певний стереотип, спрощений образ, з одного боку, створюється на рівні колективного несвідомого, а з іншого – є результатом усвідомленого процесу творення самих носіїв цього образу. З огляду на це імідж державного службовця великою мірою залежить від того, наскільки повно усвідомлюють держслужбовці необхідність формування позитивного іміджу. Не є секретом, що імідж державного службовця може набувати й негативного характеру. Причиною цього стають жорсткі структури взаємодії між суб'єктами й об'єктами влади, які формуються історично самою суспільною практикою. Тому зміна стереотипу, на думку дослідників визначеної проблеми, з негативного на позитивний можлива лише за умов зміни самого характеру управлінської діяльності й тим самим руйнування старих і негативних стереотипів [2, с. 17]. Отже, формування та наявність інформаційної культури також стає невіддільною складовою частиною позитивного іміджу державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну й практичну основу дослідження проблеми формування інформаційної культури державних службовців і, відповідно, їх іміджу в сучасних умовах становлять праці В. Воронкової Р. Гуревича, Е. Афоніна, В. Кириченка, Н. Баловсяк, О. Прудникової, М. Колосок, І. Гаврилюка, І. Бурганової, Л. Тропіна й інших.

У загальнотеоретичному контексті розглядає інформаційну культуру Р. Гуревич, який вважає її складовим і невіддільним елементом загальнолюдської культури у світі. Проблеми становлення картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві, проблеми психологічної детермінації функціонування особистості у віртуальному просторі досліджує В. Кириченко.

Розглядає теоретичні засади й основні тенденції інформаційного забезпечення системи державного управління в галузі освіти, акцентує на інформаційному забезпеченні як факторі модернізації системи публічного управління М. Ватковська.

Н. Баловсяк на основі аналізу підходів щодо визначення методологічних засад дослідження інформаційної компетенції дійшла висновку, що інформаційна компетентність передбачає наявність двох складових частин. З одного боку, – загальної, варіативної, що своєю чергою містить комп'ютерну, інформаційну складову частину, а з іншого, – спеціальні, інваріантні складові частини, зумовлені особливостями професійної діяльності фахівця.

Щодо формування позитивного іміджу влади, престижу й авторитету публічної служби Ю. Гаврилюк наголошує, що сучасний стан іміджу державних службовців потребує змін і впровадження інноваційних стратегій його покращення на загальнодержавному рівні.

О. Гогуц аналізує фактори, які негативно впливають на імідж державного службовця. На його думку, це непослідовність у діях; байдужість до людських проблем; відсутність патріотизму; неетичність щодо людей і своїх колег; закритість апарату, бюрократична тональність у роботі; непрофесійність державних службовців; скандали й конфлікти між високопосадовцями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потужний розвиток інформаційного суспільства, який також характеризується високим ступенем віртуалізації комунікативного простору, є характерною ознакою сучасності. За таких умов формується якісно нова реальність – реальність медіа, яка стає самодостатньою та незалежною, претендуючи на онтологічний статус, статус реальності, яка творить світ людини, її свідомість, наповнює собою всі сфери людського буття. Отже, відбуваються якісні зміни й трансформації особистості. Вона перетворюється на комуніканта, який стає продовженням, «органами» означеної реальності. Втрата суб'єктності, індивідуальності як результату впливу медіа призводить до серйозних проблем у комунікаціях суспільства, а в контексті дослідження до спотворення взаємодії влади із суспільством. Це своєю чергою стає чи не найголовнішою причиною формування негативного іміджу державного службовця, втрати довіри суспільства до влади. Тому важливою складовою частиною іміджу державного службовця стає наявність в останнього інформаційної культури, що передбачає певні компетенції, які не вичерпуються виключно вмінням працювати з техніч-

ними засобами, що створюють медіа. Головним в означеному контексті стає формування позитивного іміджу державного службовця шляхом вміння виокремлювати себе з реальності медіа, усвідомлення себе як суб'єкта соціальної практики й управління, демонструвати високий рівень інформаційної культури.

Мета полягає в обґрунтуванні необхідності формування інформаційної культури як складової частини іміджу державного службовця на основі розуміння процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві й зумовлені потужним розвитком інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Стосовно визначення інформаційної культури, яка створює імідж державного службовця, ми можемо спиратися на запропоновані два підходи, які сформувалися в результаті дослідження питань, пов'язаних зі згаданою проблемою. По-перше, це підхід, згідно з яким інформаційна культура розглядається в суто технократичному контексті, а по-друге, – в соціологічному контексті.

Отже, з приводу технократичного контексту інформаційна культура визначається як «<…> оптимальні способи поводження зі знаками, даними, інформацією та представлення їх зацікавленому споживачу для розв'язання завдань теоретичного й практичного напряму, механізми вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання та передачі інформації» [3, с. 47]. Стосовно ж інформаційної культури державного службовця, таке розуміння передбачає здатність носія культури використовувати у своїй діяльності надбання новітніх технологій, а саме таких технічних засобів комунікації, як гаджети, комп'ютери й, відповідно, мережа Інтернет, для ефективної роботи з отримання, зберігання та передачі інформації, але найголовніше – вміння комунікувати, спілкуватися як по вертикалі, так і по горизонталі взаємодії з оточенням.

У підсумку проявом інформаційної культури державного службовця виступає інформаційна компетентність, яку у визначеному контексті інколи ототожнюють із поняттям «комп'ютерна компетентність» «технологічна компетентність», «інформаційно-технологічна компетентність». Детальніший розгляд співвідношення наведених понять пропонує Н. Баловсяк, яка, посилаючись на В. Дарлінгера, пише, що комп'ютерна компетентність являє собою певну освіту, що характеризує підготовку фахівця до використання інформаційно-комунікаційних технологій на теоретичному, практичному й творчому рівнях [4].

Щодо держслужбовців, може здатися, що вагомішою компетенцією їхньої інформаційної культури є підготовка й вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології на практичному рівні, вміння працювати із сучасними комп'ютерами й сучасним програмним забезпеченням. Проте слід зазначити, що, по-перше, робота з інформацією не обмежується виключно новітніми технічними засобами. Інформаційна компетенція держслужбовця передбачає роботу з інформацією, яка може бути представлена й в традиційній формі, наприклад, у паперовому варіанті або в телефонній розмові й в безпосередньому спілкуванні. І по-друге, – сучасний держслужбовець, який не використовує інформаційно-комунікаційні технології на теоретичному, практичному й творчому рівні, не може вважатися фахівцем своєї справи, оскільки не відповідатиме в такому разі сучасним вимогам.

Як бачимо, тут постає необхідність розгляду інформаційної культури й в соціологічному аспекті, який нині наповнюється якісно новим змістом через те, що невтримний розвиток інформаційних технологій створює реальність, яка є не просто новою, а претендує на онтологічний статус, тобто вкоріненість у соціальному бутті. Усвідомлення наявності цієї нової реальності сучасним держслужбовцем, її сутності й представленості в бутті суспільства стає запорукою того, що держслужбовець постає не просто однією зі складових частин державних відносин і представником певної професійної спільноти, а «<…> суб'єктом, що здійснює посередництво між особистістю або соціальною групою та державою та насамперед виконує сервісну функцію, яка може полягати, відповідно до посадових обов'язків, у наданні якісних і доступних адміністративних послуг, управлінні фінансами й ресурсами, керівництві діяльністю адміністративного персоналу, взаємоузгодженні інтересів держави й особи або групи осіб» [5]. Тобто державний службовець реалізує свою діяльність через систему взаємовідносин як особистість, яка поряд із суто професійними якостями демонструє й особистісні. Це якості, які втілюють у собі психологічні, соціальні, індивідуальні характеристики, без яких неможливо уявити імідж державного службовця, оскільки останній як певний «конструкт» відбувається на тлі конкретної особистості.

Усвідомлення нових умов управлінської діяльності державних службовців передбачає розуміння тих змін, що відбулися взагалі в комунікаційному просторі суспільства. Так, дослідники зазначених процесів наголошують, як зазначалося, на появі нової реальності – реальності медіа, яка перетворюється на самостійного «гравця» суспільних відносин і насамперед комунікаційного простору.

Перші розвідки цих процесів і становлення нового дискурсу медіатеорії знаходимо в працях В. Флюссера, І. Смірнова, А. Рьослера, Б. Штайгера, М. Мак-Люена й інших. Тут є сенс проаналізувати й певні філософські підходи до наведеної проблеми як умову пошуку методологічних засад розв'язання питань, пов'язаних із формуванням інформаційної культури державних службовців на сучасному етапі.

У контексті нашого дослідження цікавим і значущим стає розуміння того, чим все ж таки є означена реальність, як вона існує та як впливає на людину. Одна з думок на питання щодо сутності реальності медіа виходить із того, що вона є реальністю всіх, а не для всіх. І, як наголошує В. Савчук, – самозаспокійливою ілюзією є наша впевненість у тому, що ми знаходимось не в ній, а поза нею. Автор цієї думки доходить висновку, що медіа не поза нами, вони в нас [6]. До цього ж ми не просто занурені й розчинені в ній, ми є органами, продовженням цієї реальності. З подібною думкою можна погодитись з огляду не тільки на теоретичні дослідження в галузі філософії, психології, соціології, теорії комунікацій, культурології, а й виходячи навіть з емпіричного досвіду, який нині набув великого значення, аналізується та узагальнюється. Абсолютно влучною є теза письменника В. Пєлєвіна, який зазначив, що людина дізнається, про що вона думає, з телевізора.

Ще у XX столітті Н. Луман у своїй роботі «Реальність масмедіа» пише, що конструюють реальність саме масмедійні конструкції. До того ж, якщо реальності надано статус конструкту, її рано чи пізно поставлять на виробництво в масштабах масового споживача. Як зазначає М. Корецька, масмедіа – це техніка універсального й тотального спостереження, за якою не існує ніякого спостерігача та яка навіть не намагається вдавати, що пробивається до реальності як такої [7]. Тобто реальність медіа виштовхує реальність як таку. Цю ситуацію в жорсткій формі осмислює й Славой Жижек, коли розглядає патологічний феномен – бажання наносити собі тілесні ушкодження як відчайдушну стратегію повернення до власного тіла всупереч страху відчувати себе нереальним [8]. Тобто відбувається неповторна втрата не тільки свого внутрішнього світу, а й навіть власної тілесності.

Зрештою висновок, якого нині дійшли представники медіафілософії, полягає в тому, що новітні технології, реальність, яка породжується ними, не тільки стають самостійними, але і єдиною онтологічною засадою існування людини. А за таких умов значно ускладнюється процес формування інформаційної культури взагалі й державного службовця зокрема, оскільки вимагає від нього уважнішого й глибшого погляду на реальність, в якій він функціонує як фахівець, вимагає усвідомлення тих процесів, які відбуваються в суспільстві в умовах потужного розвитку інформаційних технологій. Насамперед усвідомлення наявності медіа як тотальної реальності, вміння виокремлювати себе в цій новій реальності, не перетворюватись на її продовження, не розчинятись у комунікативному просторі, що призводить до втрати власної суб'єктності. Складність такого процесу полягає в тому, що гаджети, комп'ютери, будь-які електронні пристрої та їх похідне – створена нова медіареальність – стрімко змінюються, стають агресивнішими й руйнівнішими щодо людини, її внутрішнього світу й тілесності. Не є секретом, що в медійному просторі ми інколи здійснюємо комунікацію не з людьми як такими, а з аватарками, копіями, ба навіть фото. Так, південнокорейський телеканал NBN представив своїм глядачам цифрову ведучу, яка має реального прототипа [9].

До негативних наслідків поступу цієї реальності слід віднести й те, що докорінно змінюється суб'єкт, який власне спочатку й створює медіареальність через комунікацію.

Нагадаємо, що сам термін медіа на початку використовується в теорії масової комунікації, але вже в другій половині XX століття, з появою цифрових технологій, особливо з появою мережі Інтернет почав розглядатися як детермінуючий фактор соціальних трансформацій. Новітні технології та створювана ними медіареальність, як зазначалося, на думку В. Савчука, стають не просто самостійними, але і єдиною умовою існування людини. Вони вже є не технічними посередниками, які щось транслюють і що в них самих відсутнє, що тільки через них передається, але й самі постають всепоглинальним і неохватним середовищем, тобто реальністю досвіду й свідомості [10]. Тому цілком слушною є думка Д. Браянта й С. Томпсона, які підкреслюють, що «сенс медіадосліджень полягає в їх величезному практичному значенні. Якщо нас називають «суверенними споживачами» інформаційної доби й ми хочемо, щоб це споживання було плідним, ми маємо бути добре поінформованими про те, яку роль медіа відіграють у нашому житті» [11, с. 22].

У такій ситуації, ситуації тотальності медіа, виникає новий суб'єкт комунікації, що, на наш погляд, слід усвідомлювати, осмислювати в умовах комунікаційної діяльності держслужбовця, який є носієм певного рівня інформаційної культури. Дослідники пропонують визначати суб'єкта, зануреного в поле буття

всепоглинального медіа, комунікантом. Як зазначає В. Савчук, виникає «фігура комуніканта», яка є результатом трансформації суб'єкта. Стосовно ознак комуніканта, найголовнішими з них є відсутність суб'єктивного, він абсолютно розчинений у новій реальності – реальності медіа – й функціонує як вона сама. Розчиняючись у медіа, він перетворюється на жертву й безжальний інструмент комунікації [12]. Безмежні можливості нових технічних пристроїв дають людині й безмежні можливості представляти себе загалу як аватарки, картинки, іконки, смайлики тощо, за якими власне тіло губиться та розчиняється в просторі соціальних мереж.

Отже, небезпечним у контексті зазначеного дослідження, а саме інформаційної культури держслужбовця як носія певного іміджу, на наш погляд, є перетворення на комунікантів саме представників державної служби, які за призначенням своїм повинні володіти не тільки певними цифровими компетенціями, аби виконувати свої функції, а й демонструвати високий рівень інформаційної культури. Вона не вичерпується згаданими компетенціями, а передбачає наявність суб'єкта управлінської діяльності, здатного до самоусвідомлення, рефлексії, до формування власного, неповторного внутрішнього світу.

З приводу компетенцій В. Баловсяк пропонує розглядати інформаційну компетентність «<…> як інтегративне утворення особистості, яке віддзеркалює її здатність до визначення інформаційної потреби, пошуку відомостей та ефективної роботи з ними у всіх їх формах і представленнях – як у традиційній, друкованій формі, так і в електронній формі; здатності щодо роботи з комп'ютерною технікою та телекомунікаційними технологіями й здатності щодо застосування їх у професійній діяльності й повсякденному житті» [4]. Також вона пропонує певну структуру інформаційної компетентності, аналізує й характеризує структурно-компонентне наповнення кожної складової частини й посилається на визначення цифрової компетентності, запропоноване американськими дослідниками. У контексті нашого дослідження значущою в цьому визначенні є думка про те, що компетенція не вичерпується виключно комп'ютерною, технологічною грамотністю, а передбачає й такі невіддільні складові частини, як етику, критичне сприйняття та навички комунікації.

Отже, якщо державний службовець послуговується, по-перше, відповідними етичними принципами в комунікативному процесі, то загроза його перетворення на комуніканта, загроза втрати суб'єктності не стоїть гостро. А це своєю чергою є одним із головних чинників формування позитивного іміджу державного службовця, який виступає не тільки динамічним символічним конструктом, а є відбиттям образу інституту держави [4]. По-друге, на наш погляд, найголовніша складова частина позитивного іміджу державного службовця в сучасних умовах – це критичне сприйняття комунікативного процесу. Критичність сприйняття полягає в глибокому розумінні ситуації, яка складається в реальності медіа, насамперед бачення себе як суб'єкта комунікативного процесу, а не усередненого комуніканта, який не здатен критично мислити, рефлексувати над своїм власним буттям, розуміти оточення та тому мати негативний імідж. І, по-третє, навички комунікації як складова частина позитивного іміджу державного службовця не вичерпуються вмінням комунікувати за допомогою інформаційних технологій, а передбачають і вміння спілкуватися на особистісному рівні з іншими людьми. Ці навички також тісно пов'язані із самоусвідомленням себе як суб'єкта комунікативного процесу, який дбає про власний розвиток, самовдосконалення задля ефективнішої діяльності як державного службовця та формування власного іміджу.

Висновки. Інформаційна культура державного службовця є одним із факторів формування позитивного іміджу в умовах сучасного світу, характерною ознакою якого є потужний розвиток інформаційних технологій.

Розвиток новітніх інформаційних технологій призвів до серйозних змін, які визначаються як поява реальності, яка являє собою вкорінену в буття суспільства й людини «реальність медіа». Остання має агресивний характер щодо людини, її суб'єктності й індивідуальності, оскільки цілком розчиняє людину в собі, перетворює на комуніканта. За таких умов виникають загрози втрати комунікації в публічній владі, формування негативного іміджу державного службовця.

Інформаційна культура державного службовця не вичерпується виключно цифровими компетенціями, які передбачають вміння працювати з новітніми технічними засобами, комп'ютерами, гаджетами й програмним забезпеченням, а вимагає від суб'єкта управлінської діяльності розвивати здатність до самоусвідомлення, рефлексії, до формування власного, неповторного внутрішнього світу. І тільки за таких умов загроза перетворення державного службовця на комуніканта, що розчинився в агресивній і всепоглинальній реальності медіа, буде не виправданою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурганова Л. Конструирование имиджа государственной службы средствами массовой информации. *Власть.* 2008. № 3. С. 42–45.

2. Пруднікова О. Інформаційна культура інформаційного суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія.* 2016. № 4. С. 44–53.

3. Кадрова політика і державна служба у сфері публічного управління (регіональний аспект) : монографія / за заг. ред. В. Мартиненка. Харків : Магістр, 2008. 304 с.

4. Баловсяк Н. Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовні системи навчання.* 2006. № 4 (11). С. 150–153.

5. Афонін Е. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії. *Український соціум.* 2015. № 1 (52). С. 7–22.

6. Савчук В. Медиафилософия. Приступ реальности. Санкт-Петербург : Издательство РГХА, 2013. 338 с.

7. Корецкая М. Эффект реальности и пустыня реального: медиа и кризис онтологии. *Вестник СамГУ.* № 5/2 (45). 2006. С. 182–190.

8. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального! Москва : Фонд «Прагматика культуры», 2002. С. 16–17.

9. Васюкова Л. Искусственный интеллект заменил ведущую на корейском телеканале. *MEDIASAT. ТВ. Радиовещание и телекоммуникации* : веб-сайт. 26 ноября 2020 г. URL: http://mediasat.info/2020/11/26/cifrovaya-vedushhaya/.

10. Медиафилософия. Медиареальность субъекта : монография / под общ. ред. В. Савчука. Санкт-Петербург : Петербургское философское общество, 2011. 260 с.

11. Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.

12. Савчук В. Коммуникант – эпифеномен коммуникации. *Исследовательский Центр Медиафилософии* : веб-сайт. URL: http://mediaphilosophy.ru/biblioteca/articles/savchuk_communicant/.